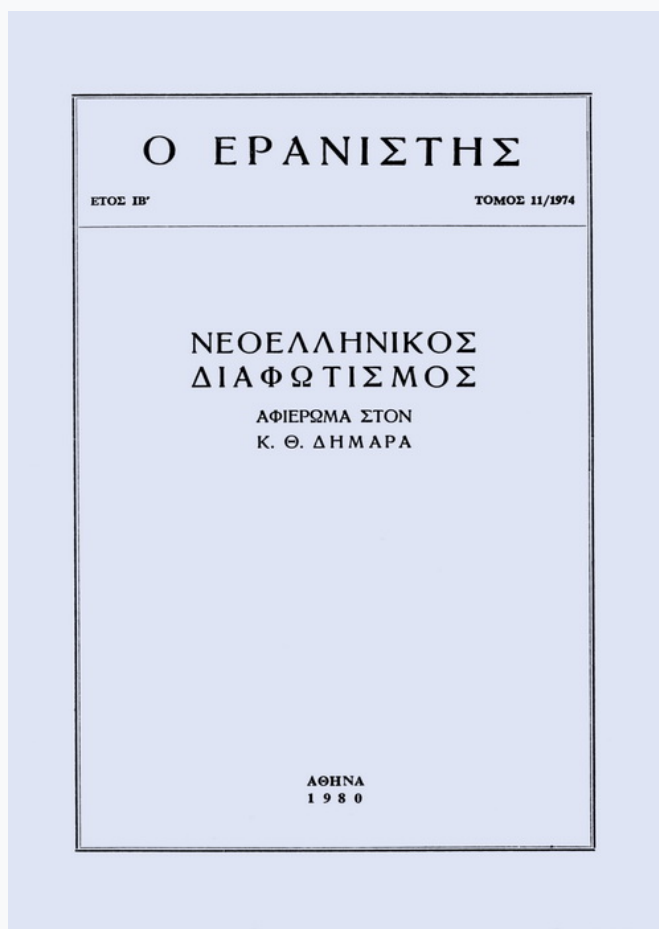

The Gleaner

Vol 11 (1974)

Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά

«Τα κατά Παύλον και Βιργινίαν» και ο ενθουσιασμός του Κάλβου

Mario Vitti

doi: [10.12681/er.9385](https://doi.org/10.12681/er.9385)

Copyright © 2016, Vitti Mario

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Vitti, M. (2016). «Τα κατά Παύλον και Βιργινίαν» και ο ενθουσιασμός του Κάλβου. *The Gleaner*, 11, 57–66. <https://doi.org/10.12681/er.9385>

“ΤΑ ΚΑΤΑ ΠΑΥΛΟΝ ΚΑΙ ΒΙΡΓΙΝΙΑΝ” ΚΑΙ Ο ΕΝΘΟΥΣΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΚΑΛΒΟΥ

“Αν από τὸν μεσαίωνα καὶ δώθε τὸ γλωσσικὸ δίλημμα ἐνεδρεῦει κάθε Ἑλληνα πού πιάνει χαρτί καὶ καλαμάρι, ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἀγῶνα καὶ ὕστερα, δηλαδὴ σὲ μιὰ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία τὸ γλωσσικὸ ὀξύνεται μέσα στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς ὀρίμανσης, βλέπουμε ἢ ἐκλογὴ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης γλωσσικῆς μορφῆς νὰ ἀποκτᾷ ἐντονότερο νόημα. Στὰ χρόνια τοῦ Ἀγῶνα καὶ τῆς Ἀνεξαρτησίας ἢ ἐκλογὴ τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου σπάνια ἐπιτελεῖται αὐθόρμητα, σὰν φυσικὴ πράξις, ὅπως συμβαίνει στοὺς περισσότερους λαοὺς τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἴδιας ἐποχῆς. Σχεδὸν πάντα ἢ ἐκλογὴ βρίσκεται ἐξαρτημένη ἀπὸ τὴν πρόθεση νὰ ἀποδειχτεῖ ἢ ὀρθότητά της καὶ νὰ καταδικαστεῖ ἢ ἀντίθετη λύση. Γράφοντας μέσα σὲ τέτοιες συνθῆκες, ὁ Ἑλληνας βρίσκεται μὲ τὰ μάτια στραμμένα ὄχι μόνο πρὸς τὸ παρελθὸν γιὰ νὰ ἀποδεχτεῖ μιὰ ὀρισμένη κληρονομιά· ἔχει τὸ νοῦ του στὸ μέλλον καὶ νοιάζεται γιὰ ποιά γλῶσσα πρέπει νὰ ἐπιβληθεῖ. Μὲ ἄλλα λόγια προγραμματίζει.

Ὁ Νικόλαος Πίγκολος¹, ὅταν δημοσιεύει τὸ 1824 στὸ Παρίσι τὴν μετάφραση τοῦ μυθιστορήματος «Τὰ κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν», προγραμματίζει τὴ γλῶσσα πού, σύμφωνα μὲ τὴν πεποίθησή του, ὀφείλει νὰ ἐπιβληθεῖ στὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή του. Καὶ πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ προγραμματισμὸς του αὐτὸς εἶναι τόσο ὀρθὸς ὥστε στὴν τρίτη ἐκδοση τοῦ βιβλίου, τὸ 1860, σὲ χρόνια ἡγεμονίας τῆς καθαρεύουσας στὸν πεζὸ λόγο, ἢ γλῶσσα του δὲν παρουσιάζει καμιὰ παραφωνία μὲ τὰ ἄλλα πεζογραφικὰ ἔργα πού κυκλοφοροῦν.

Δίπλα σὲ αὐτὴ τὴν ἀξιοπρόσεχτη περίπτωσι, καὶ ἀπὸ μιὰ ἄλλη ὀπτικὴ γωνία, ὁ ἀντίκτυπος πού ἢ μετάφραση τοῦ 1824 εἶχε τότε ἀνάμεσα σὲ λόγιους σὰν τὸν Κάλβο μού φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ ἐπίσης μιὰ

1. Γιὰ τὸν Ν. Πίγκολο γενικὰ ἔχω ὑπόψη μου δύο μελέτες τοῦ Ε. Πρωτοψάλτη, «Ἀθηνᾶ» 68 (1965), 81 - 114, καὶ «Νέα Ἑστία» 78 (1965) 1326 - 9,

καὶ τὸν συλλογικὸ τόμο τῆς Βουλγαρικῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν (Δρ. Νικόλα Πίγκολο, Σόφια 1968), πού δὲν ἀσχολοῦνται ὅμως μὲ τὸ θέμα μου.

μαρτυρία ένδεικτική για νά συλλάβουμε τούς προσανατολισμούς τοῦ καιροῦ ἐκείνου. Παρακάτω θά ἀσχοληθῶ λοιπὸν μὲ τὴ μετάφραση ἑνὸς μυθιστορήματος τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ καὶ θά παραθέσω μιὰ γνώμη, τοῦ Κάλβου, σχετικά, ποὺ ἔμεινε βουβὴ μέχρι τώρα. Τὸ θέμα μοῦ φαίνεται νά ταιριάζει για νά τιμήσω τὸν μελετητὴ ποὺ μᾶς ἐδίδαξε τίς ἐπιπτώσεις τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ πάνω στὴν ἑλληνικὴ παιδεία καὶ ποὺ μᾶς ἀποκάλυψε τίς διαλέξεις τοῦ Κάλβου στὸ Λονδίνο τοῦ 1819 για τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα.

Τὸ μυθιστόρημα «Paul et Virginie» δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὸν Bernardin de Saint-Pierre ἕνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση. Περιγράφει τὸν ἀνεκπλήρωτο ἔρωτα δύο παιδιῶν ποὺ μεγάλωσαν ἀθῶα μαζί, σὲ μιὰν ἀπόμακρη ἀποικία τῆς Γαλλίας στὸν Ἰνδικό, σὲ ἕνα παραδεισένιο νησί. Ὁ συγγραφέας παρασταίνει ἕναν κόσμο ἐξωτικό, ἀγρὸ καὶ ἀναμάρτητο, μὲ εἰλικρινὴ λαχτάρια νά ἐξάρει τὰ καλὰ αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων ὅταν ζοῦν ἀρμονικὰ μὲ τὴν φύση, μακριὰ ἀπὸ τὴ διαφθορά τῶν μεγάλων πόλεων. Τὸ ἀφήγημα γρήγορα ἔγινε παιδικὸ ἀνάγνωσμα (τέτοιο παραμένει καὶ σήμερα για τούς περισσότερους) καὶ μεταφράστηκε σὲ πολλὲς γλῶσσες.

Εἶναι φυσικὸ ἕνα παρόμοιο ἀνάγνωσμα, ποὺ προϋποθέτει μιὰ ἀστική κοινωνία μὲ κουρασμένο πολιτισμὸ καὶ ὄχι μιὰ ποὺ ἀποβλέπει στὸν πολιτισμὸ, σὰν τὴν ἑλληνικὴ, νά μὴν προορίζεται για τὰ παιδιὰ ποὺ, λόγου χάρη, στὰ Ἄγραφα, ἔξω ἀπὸ τὴ μονὴ Προυσσοῦ, εἶχαν στεγαστεῖ τὸ 1819 σὲ ἕνα διόροφο οἶκημα για νά μάθουν νά διαβάζουν, ἀλλὰ για τούς γόνους ἐμπόρων καὶ μεγιστάνων καλῶς ἐγκαταστημένων στίς παραδουνάβιες πολιτεῖες, στὴν Πόλη, στὴ Σμύρνη². Μέσα σ' αὐτὸ τὸ περιβάλλον μονωμένων κοινοτήτων σὲ ξένους τόπους πρὸς ἐκμετάλλευση, μὲ τὸ ὄραμα μιᾶς Ἑλλάδας ποὺ ἔχει σηκωθεῖ ἀλλὰ δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποκτήσει τὴν ἀνεξαρτησία της, ἡ γλῶσσα ποὺ ὁ Πίκκολος υἱοθετεῖ εἶναι ἡ πιὸ προσηλωμένη στὴν ἀρχαιότητα. Ὁ λόγιος καὶ διαφωτισμένος γιατροφιλόσοφος ποὺ ἔζησε στὸ Βουκουρέστι, στὸ Παρίσι,

2. Δὲν μοῦ εἶναι γνωστὸ ἂν υἱοθετήθηκε καὶ ποῦ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο σὰν διδακτικὸ ἀνάγνωσμα ἢ μετάφραση τοῦ Πίκκολου. Μία ἀγγελία στὴν «Revue Encyclopédique» (25, 1825, σ. 282) πληροφορεῖ ὅτι ὁ Χ. Κλονάρης στὸ «Cours de grec moderne»

ποὺ ἀρχίζει στίς 18 Ἰανουαρίου καὶ θά διαρκέσει ἕξη μῆνες, Τρίτη καὶ Σάββατο στίς 7.30 τὸ βράδυ, «sous les auspices de la Société Asiatique et de la Société des Méthodes», ἔχει για κείμενο *Τὰ Κατὰ Παῦλον*.

στήν Μπολόνια, στήν Κέρκυρα δὲν διστάζει μπρὸς στήν ἐκλογή τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου. Ἄν παραδεχτοῦμε ὅτι πῆρε τὴν ἀπόφαση μετὰ ἀπὸ ἕναν ἐπὶ τούτου προβληματισμό, μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι πρῶτα ἀποκρούσε τὴ λύση, πού ἔδωσε στὸν χῶρο τῆς ἀφήγησης ὁ Ρήγας καὶ ἴσως ὁ φίλος τοῦ Ρήγα, Ἰορδάκης Goleseu, πού φέρεται σὰν πρῶτος μεταφραστῆς τοῦ Παύλου καὶ Βιργινία³. ἀπέριψε τὴ γλώσσα πού ὁ Κοραῆς⁴ χρησιμοποίησε στὸν Παπατρέχα του («Προλεγόμενα» στήν Ἰλιάδα, 1811, 1817, 1818, 1820), καὶ συμμερίστηκε τὶς συντηρητικὲς θεωρίες πού ὁ «καγκελάριος» Κοδριαῆς εἶχε μαχητικὰ ἐκθέσει στὴ «Μελέτη τῆς κοινῆς ἐλληνικῆς διαλέκτου» (πρῶτος τόμος, Παρίσι 1818). Περιττὸ νὰ προσθέσω ὅτι ἡ λύση τῆς λόγιας γλώσσας εἶναι καὶ ἡ λιγότερο ἐπίπονη, πρὸ παντὸς γιὰ τὴν διατύπωση ἐνὸς κείμενου μεταφραστικοῦ καὶ ὄχι ἐνὸς κείμενου πρωτότυπου γραμμένου κατευθεῖα στὰ ἐλληνικά, περίπτωση ὅπου ἡ γλωσσικὴ πράξις εἶναι ταυτόχρονη μὲ τὴ σύλληψη, μὲ ἀμοιβαία προσαρμογὴ. Στὴ μετάφρασή του ὁ Πίγκολος φαίνεται νὰ δίνει μεγάλη σημασία στὸ λεκτικὸ, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὶς σημειώσεις του καὶ τὸ γλωσσάρι, ὅπου δικαιολογεῖ νεολογισμοὺς ὅπως «δενδροστιχία», ἢ βοτανικοὺς ὄρους, εἴτε κύρια ὀνόματα (προστρέχοντας γι' αὐτὰ ἀκόμα καὶ στὰ σανσκριτικά). Πέρα ὅμως ἀπὸ τὸ λεκτικὸ δὲν φαίνεται ὁ Πίγκολος νὰ συναντᾷ ἄλλες σημαντικὲς δυσκολίες. Ἐννοῶ εἰδικὰ τὸ συντακτικὸ, χῶρος στὸν ὁποῖο ὁ Πίγκολος δὲν βρίσκεται κὰν στήν ἀνάγκη νὰ ἐκμεταλλεῖται τὶς ποικίλες συντακτικὲς λύσεις πού ἡ λόγια γλώσσα προσφέρει. Ἡ ἀπλὴ γαλλικὴ βραχυπερίοδη φράση καλύπτεται ἀπὸ τὶς στοιχειοδέστερες συντακτικὲς ἀνάγκες τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας. Ἄν στήν πρώτη ἔκδοση ὁ Πίγκολος χρησιμοποίησε καμιά μετοχὴ (στήν ἐνεργητικὴ καὶ στήν παθητικὴ) σὲ πιστὴ ἀνταπόκριση μὲ τὸ γαλλικὸ πρωτότυπο, τὴν ἀνέλυσε στήν τρίτη ἔκδοση προστρέχοντας στήν ἀναφορικὴ ἀντωνυμία σὺν ρῆμα. Τὴν ἀντωνυμία «ὁ

3. Ὁ Mario Ruffini, *Le prime traduzioni in neogreco da Bernardin de Saint-Pierre*, Istituto Tecnico Commerciale Statale «E. Guala», Bra. Annuario dell'anno scolastico cinquantenario 1958 - 9, σ. 411 - 26, τὸν ἀναφέρει σὰν πρῶτο μεταφραστῆ, μὲ ἕνα κείμενο πού ἔμεινε χειρόγραφο.

4. Ὁ Δ. Θεριανός, *A. Κοραῆς, Α'*, Τεργέστη 1889, σ. 378 - 9, πληροφορο-

ρεῖ ὅτι ὁ Π. «ἐχρημάτισεν ἐκ τῶν ἀρίστων τοῦ Κοραῆ φίλων καὶ ἐταίρων». Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὑπάρχουν μαρτυρίες γιὰ τὴ συνεργασία τοῦ Π. μὲ τὸν Κοραῆ στὸ πλαίσιο τῆς πολιτικῆς δράσης (βλ. Ε. Πρωτοψάλτη, «Ἀθηνᾶ» 68, 1865, σ. 87 - 90). Γνωρίζοντας τὸν χαρακτήρα τοῦ Κοραῆ, δὲν εἶναι ἀδικαιολόγητη ἡ ἀπορία πῶς οἱ σχέσεις αὐτὲς δὲν ἀλλοιώθηκαν ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ ἀσυμφωνία.

όποιος) παύει να τὴν φοβᾶται, καὶ ἔτσι οἱ ἀντωνυμίες του πληθαίνουν μιὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ δὲν ἀποκλείει τὴν ἀντωνυμία «ὄστις».

Ἡ πρώτη ἔκδοση, ποὺ βγήκε ἀπὸ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ φιλέλληνα Didot στὸ Παρίσι, εἶναι τοῦ 1824. Ἀκολούθησε μιὰ κλεψίτυπη, «Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Ἀνδρέου Κορομηλά, 1836», μὲ τὰ ἀρχικὰ μονάχα τοῦ μεταφραστῆ. Ἐναντίον αὐτῆς διαμαρτυρήθηκε σφοδρὰ ὁ Πίγκολος στὴν εἰσαγωγή τῆς τρίτης ἔκδοσης, καταγγέλλοντας τὴν πειρατεία καὶ τὴ ζήμια ποὺ τοῦ ἔγινε ἐπειδὴ τοῦ στερῆσαν τὴν εὐκαιρία νὰ βελτιώσει τὸ κείμενό του. Ἡ πραγματικὴ δευτέρη ἔκδοση, ἐπιμελημένη ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Πίγκολο, κυκλοφορεῖ στὸ Παρίσι τὸ 1841, μαζὶ μὲ τὴν «Ἰνδικὴ καλύβη» (ποὺ εἶχε πρωτοδημοσιευτεῖ τὸ 1825) καὶ μὲ τὸν τίτλο «Διηγήματα». Τὸ 1860 ἔχουμε τὴν τρίτη κατὰ σειρά ἔκδοση, ἀποτέλεσμα νέας ἀπόπειρας τοῦ μεταφραστῆ. Τὸ ξαναδούλεμα ἦταν ἀναγκαῖο, λέγει ὁ Πίγκολος. «Τοιαύτῃ ἀνάγκῃ προῆλθε μέρος μὲν ἀπὸ τὴν ὀλίγην μου δύναμιν (καὶ ἐξομολογοῦμαι χωρὶς πλαστὴν μετριοφροσύνην), μέρος δὲ ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῆς κοινῆς ἡμῶν γλώσσης. Διὰ τὴν φύσιν αὐτὴν τοῦ συγγράμματος περιέχοντος ἰδέας πραγμάτων πάντη νέων μάλιστα ὡς πρὸς ἡμᾶς, ἢ τοῦ λεκτικοῦ δυσκολία ἐγίνετο πολὺ δυσκολοτέρα...» (σ. VIII - IX).

Τὸν καιρὸ τῆς τρίτης ἔκδοσης, τὸ 1860, τὸ κείμενο τῆς μετάφρασης ὄχι μόνον δὲν ξενίζει, ὅπως θὰ ξένιζε μιὰ γλώσσα σὰν τοῦ Κοραῆ εἴτε μιᾶς ἐνδεχομένης δημοτικῆς, ἀλλὰ ἀντίθετα βρίσκεται μέσα στὸ πνεῦμα ποὺ κυριεῦει τὴν ἀφηγηματικὴ παραγωγή τῆ στερεωμένη πιά σὰν μιὰ καινούρια παράδοση. Τὸ 1824 ὅμως, ὅταν ἡ παραπέρα ἐξέλιξις ἦταν ἀκόμα ἄδηλη, πῶς ἀντιμετωπίστηκε ἡ κυκλοφόρηση τῆς μετάφρασης τοῦ Πίγκολου;

Εἶχα ὑπόψη μου δύο κριτικὰς μέχρι τώρα⁵. Προσθέτω τώρα μιὰ τρίτη, τοῦ Κάλβου⁶. Ἐπιμελέστερη ἔρευνα μπορεῖ νὰ ἀποκαλύψει, φυ-

5. Τὶς μνημόνεψα σὲ ἓνα σχολιαστικὸ σημειώμά μου στὴν «Ἀθηνὰ» 69 (1967), 91 - 3, Νικόλαος Πίγκολος - L. Ciampolini.

6. Μοῦ ἦταν γνωστὴ μιὰ μνεῖα τῆς Ἑλένης Καρατζᾶ, *Τὸ παρισινὸ περιοδικὸ «Globe» καὶ ἡ ἐλληνικὴ ἐπανέστασις*, «Mélanges... Merlier», τ. 1, Ἀθῆνα 1956, σ. 68, ποὺ ἀναφέρει κριτικὰς γιὰ τὸν Κάλβο. Ἀμέλησα μιὰ

ἔρευνα γιὰ γραφτὰ τοῦ Κάλβου στὸ ἴδιο περιοδικὸ καὶ δὲν εἶχα γνωρίσει τὸ κείμενο μέχρι τότε ποὺ ὁ κ. Jean-Jacques Goblot, βοηθὸς γαλλικῆς λογοτεχνίας στὸ πανεπιστήμιο τῆς Lyon, ποὺ ετοίμαζε μιὰ διατριβὴ γιὰ διδακτορία πάνω στοὺς συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ αὐτοῦ, μοῦ ζήτησε νὰ τὸν βεβαιώσω ἂν πραγματικὰ ὁ «C. de Zante» μπορούσε νὰ ταυτιστεῖ μὲ

σικά, και άλλες. 'Εκείνο πού μπορούμε όμως ήδη νά διαπιστώσουμε εΐναι ότι οί γνωστές αυτές κριτικές δέν προϋποθέτουν άβριστες πεποιθήσεις για τήν γλώσσα και ότι αντίθετα βρίσκουν τήν έρμηνεία τους στις γενικότερες αντιλήψεις για τόν λαό (ας μὴν ξεχνᾶμε ότι ή ρομαντική επανάσταση υπερτιμᾶ τόν λαό και κάθε τι πού τοῦ εΐναι σχετικό, προτιμᾶ τήν φύση και περιφρονεΐ τὸ τεχνητό, και κατὰ συνέπεια εκτιμᾶ τήν φυσική γλώσσα τοῦ λαοῦ σέ αντιδιαστολή με τήν τεχνητή γλώσσα τῶν λογίων). 'Εκείνο πού εΐναι κοινὸ σέ αυτές εΐναι ή βεβαιότητα, τή στιγμή πού ἔχει ξεσηκωθεί ὁ 'Ελληνικὸς λαὸς για νά ἐγκαινιάσει μία νέα περίοδο τῆς ιστορίας του, ότι μαζί με ἕλα τὰ ἄλλα ἔπρεπε και μπορούσε νά σχηματίσει και μία νέα λογοτεχνική παράδοση.

'Ο ξένος παρατηρητῆς πού ὑπογράφεται «B.J.» στήν «Revue Encyclopédique» (25, 1825, σ. 837-838), διαπιστώνει ότι ή γλώσσα τῆς μετάφρασης εΐναι λόγια, ή πλησιέστερη στήν αρχαία, και ότι αὐτὴν κολακεύεται νά χρησιμοποιεΐ ή ἀνώτερη κοινωνία. 'Εφόσον ή ἑλληνική λογοτεχνία εΐναι ἀκόμη ἀσχημάτιστη, πρέπει νά προτιμηθεΐ ή γλώσσα τοῦ λαοῦ⁷. Στὸν «B.J.» δέν εΐναι ἄγνωστη ή δημοτική παράδοση και ὁ Σολωμός, ἀφοῦ ἔχει μιλήσει γι' αὐτὰ σέ ἄρθρο του με τήν εὐκαιρία τῆς δημοσίεψης τοῦ Φοριέλ, λίγους μῆνες πρίν, στὸ ἴδιο περιοδικὸ (25, 1825, σ. 234 - 6).

'Η ἄλλη βιβλιοκρισία προέρχεται ἀπὸ τὸν ἰταλὸ φιλέλληνα Luigi Ciampolini⁸, συγγραφέα μιᾶς ιστορίας τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, και

τὸν Κάλβο. 'Ο κ. Goblot μοῦ ἔδωσε τὴν ἄδεια νά κοινοποιήσω τὸ κείμενο και μοῦ ἔδωρε φωτοαντίγραφο. Τὸν εὐχαριστῶ και δημόσια. Προσθέτω ότι τὰ κείμενα τοῦ Κάλβου στὸ περ. «Le Globe» εΐναι δύο. Τὸ πρῶτο ἐπιγράφεται *Italie. Littérature italienne. par F. Pananti. Il poeta di teatro. Le poète de théâtre*, στὸν ἀρ. 160, 20 Σεπτεμβρίου 1825 (τόμος 2, σ. 829 - 30). Τὸ δεύτερο ἐπιγράφεται *Littérature grecque moderne* και βρίσκεται στὸν ἀρ. 137, 18 Μαρτίου 1826 (τόμος 3, σ. 199). 'Ο Filippo Pananti μνημονεύεται σάν γνώριμος τοῦ Κάλβου, σέ ἓνα γράμμα πρὸς τὸν Κάλβο, στὸ Λονδίνο, γύρω στὸ 1819, πού δημοσίεψα στὸν τόμο *Πηγές για τὴ*

βιογραφία τοῦ Κάλβου, Θεσσαλονίκη 1963, σ. 48.

7. «Qu'il me suffise de dire que l'auteur a employé le style le plus élevé, c'est-à-dire le langage le plus rapproché du grec ancien, et dont la plus haute classe affecte de se servir. [...] Maintenant, puisque la littérature grecque moderne est encore à faire, c'est le langage populaire que les écrivains devraient employer de préférence. Mais il est à craindre qu'on en prenne le parti contraire; du moins c'est ce qu'ont fait les auteurs les plus renommés».

8. B. M. Vitti, *Giudizi di L. Ciampolini e di G. Montani su D. So-*

δημοσιεύτηκε στο περιοδικό τῆς Φλωρεντίας «Antologia» (τεύχη 88/89, τόμος 28, 1827, σ. 275-6). Ἀσχολεῖται συγχρόνως καὶ μὲ τὴν μετάφραση τοῦ Καρτέσιου ἀπὸ τὸν Πίκκολο, κείμενο πού ὁ γιατροφιλόσοφος χρησιμοποιοῦσε γιὰ τὶς παραδόσεις του στὴν Ἰόνιο Ἀκαδημία. Καὶ αὐτὴ ἡ βιβλιοκρισία προσάπτει τὴν χρῆση μιᾶς ἐκλεπτυσμένης λόγιας γλώσσας, ἐκεῖ πού θὰ χρειαζόταν μία κοινότερη γιὰ νὰ ἀποδοθοῦν «παθητικὲς καὶ ἀφελεῖς διηγήσεις»⁹.

Ὁ Κάλβος, πού ρομαντικὸς δὲν ἦταν στὴν ἰδεολογία του (ὁ φιλελευθερισμὸς του εἶναι διαφωτιστικοῦ τύπου), βλέπει, φυσικά, μὲ τρόπο ἐντελῶς διαφορετικὸ τὴν λύση πού ἔδωσε ὁ Πίκκολος. Εἶναι ἐνθουσιασμένος: αὐτὴ εἶναι ἡ γλώσσα πού πρέπει νὰ ἐπικρατήσῃ!

Τὸ κείμενο εἶναι τὸ ἀκόλουθο.

Paul et Virginie, la Chaumière indienne, le Café de Surate, et le Voyage en Silésie, de Bernardin de Saint-Pierre, avaient été traduits dans presque toutes les langues: c'était un tribut justement payé a un style clair, élégant, passionné, à une philosophie toute philanthropique, à un talent qui reproduit avec une frappante vérité les couleurs les plus brillantes de la nature. La Grèce seule ignorait ces charmantes productions de la littérature française. M. Piccolo, professeur de philosophie à l'Université de Corfou, vient d'en faire une traduction, où il a reproduit fidèlement les idées et la grâce de l'original. Comment cela se peut-il? comment le grec moderne, pauvre et raide comme la langue d'un peuple sans arts, sans littérature, a-t-il pu se plier jusqu'à rendre toutes ces nuances délicates d'expression et de pensée, qui semblent n'être naturelles qu'à une nation bien avancée en civilisation.

C'est qu'il arrive aujourd'hui en Grèce ce qui eut lieu chez les

lombos, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν ἀρ. 10 τοῦ «Rassegna di cultura e vita scolastica» 31 Ὀκτωβρίου 1959. Μέχρι τώρα δὲν ἔχουν συγκεντρωθεῖ περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸν ἰταλὸ φιλέλληνα.

9. «Tradusse per tanto egli in quel medesimo anno Paolo e Virginia, e nel susseguente i tre Racconti morali sopra indicati; ed a questi lavori si accinse con si amo-

revole cura che pervenne a trasfondervi presso che tutta quella magia di stile e di passione che traluce nell'originale, onde ne accolse sincere lodi dai dotti greci che hanno stanza in Parigi, e meritatamente. Però avrebbe egli potuto far uso di una dicitura più piana e memo squisita, trattandosi de patetiche e ingenue narrazioni. [...]

Italiens, à la renaissance de leur littérature. Le dialecte toscan, quoique le plus harmonieux et le plus poli de tous, fut trouvé insuffisant par les écrivains: à chaque pensée noble ou nouvelle, ils étaient arrêtés; il leur fallait employer ou une longue périphrase ou une expression grossière, ou bien renoncer à exprimer leur idée. Alors ils appelèrent à leur secours la langue latine. Ce ne fut pas, comme, on l'a souvent soutenu, par ambition, moins encore par préjugé, mais bien par nécessité que le Dante, Boccace et Pétrarque employèrent tant de tournures qui n'appartenaient qu'à la langue de leurs ancêtres; car les deux premiers surtout ne dédaignent pas d'emprunter au bas-peuple les expressions les plus triviales lorsqu'elles rendent ce qu'ils ont besoin d'exprimer.

Or la Grèce se trouve dans une position encore plus favorable pour se servir des débris de son ancien langage. La distance qui sépare le grec ancien du grec moderne est moindre que celle qui existe entre le latin et l'italien; au point qu'un grand nombre de savants espèrent que la langue de Démosthène peut renaître dans toute sa pureté. Cette espérance nous semble aussi chimérique que celle des Juifs; mais du moins tous les mots scientifiques, tous les termes des arts industriels, des arts qui se rapportent à la culture de l'esprit, la plus grande partie même de ceux qui appartiennent à la morale, étant à créer, il est sûr que les Grecs, au lieu de les emprunter des langues étrangères, les chercheront dans les productions de leurs ancêtres; ce qui les obligera de faire revivre une partie du vocabulaire ancien. C'est ce qu'a fait M. Piccolo, et c'est ainsi qu'il est parvenu à traduire les ouvrages de Bernardin de Saint-Pierre.

Toutefois une question se présente: comment le peuple pourra-t-il se faire à ce nouveau style? De la même manière qu'il apprendra les nouvelles idées, ou qu'il aurait appris les mots empruntés de l'italien ou de l'anglais. Aujourd'hui il ne s'agit pas d'écrire pour la nation; peu de personnes savent lire. Mais les écoles une fois établies, l'indépendance conquise, les progrès seront rapides, et nous osons avancer que le style même de M. Piccolo se trouvera sous ce rapport moins riche d'innovations, moins hardi, moins antique que celui de ses successeurs; déjà plusieurs essais faits dans les Iles ioniennes et sur le continent de la Grèce répondent, par leur succès, de la justesse de notre opinion.

C. de Zante.

Στη δεύτερη παράγραφο ο Κάλβος ξεκινά από τον κοινό τόπο του καιρού εκείνου σύμφωνα με τον όποιο η ελληνική γλώσσα βγαίνοντας από την τουρκοκρατία, βρίσκεται στην ίδια κατάσταση που είχε η ιταλική γλώσσα τον καιρό του Δάντη («Ο ελληνικός Παρνασσός δεν έχει ακόμη τον Δάντη του» θυμάται να είχε ο Τρικούπης στο Σολωμό¹⁰). Στην τρίτη ο Κάλβος θεωρεί ότι η ελληνική θέση είναι προνομιοῦχος αφού τα νέα είναι κοντά στα αρχαία πολύ περισσότερο απ' ό τι τα ιταλικά στα λατινικά. 'Επιβάλλεται η άντληση από τα αρχαία παρά από ξένη γλώσσα. Τη στιγμή που όλα πρόκειται ακόμα να γίνουν («*étant à créer*») καλύτερα να άντλήσουν οι Έλληνες από τα αρχαία, ακριβώς όπως κάνει ο Πίνκολος. 'Η τελευταία παράγραφος περνά στον προγραμματισμό: ο λαός ως μάθει τη γλώσσα των μορφωμένων, μια και πρόκειται όπωςδήποτε να αποκτήσει νέες ιδέες και τις αντίστοιχες λέξεις σε μια γλώσσα. Τελειώνει με την προφητεία ότι στο μέλλον η αναδρομή στα αρχαία θα πάει πολύ πιο πέρα απ' ό τι κάνει ο Πίνκολος.

Με τη βιβλιοκρισία αυτή έχουμε μια πρόσθετη μαρτυρία για τις πεπειθήσεις του Κάλβου, κριτικά διατυπωμένες, αναφορικά με το γλωσσικό. Τα δεδομένα που διαθέτουμε βρίσκονται έτσι στην ακόλουθη διαδοχή. Δύο όμιλίες του Κάλβου στο Λονδίνο, το 1819, όπως τις διαβλέπουμε κατοπτρισμένες πιστά σε δύο άρθρα της εφημερίδας «*The New Times*» (10 'Ιουνίου και 5 'Ιουλίου)¹¹, μάς δείχνουν ότι ο Κάλβος πιστεύει στη γλώσσα του «*Πατριαρχείου*» πλουτισμένη με αρχαίες λέξεις. Μετά από τη διαπίστωση αυτή, το 1825, στη βιβλιοκρισία του που μόλις διαβάσαμε, δείχνει ποιό πρέπει να είναι το μέλλον της λόγιας γλώσσας ανάμεσα στο λαό, τη στιγμή που άρχισαν πια να λειτουργούν τα σχολεία. 'Η τρίτη μαρτυρία του Κάλβου μάς φέρνει στο 1827. Τώρα ο Κάλβος βιάζεται να δηλώσει με έμφαση στους αναγνώστες της «*Revue Encyclopédique*» ότι η λόγια γλώσσα θριαμβεύει κιόλας στα Έφτάνησα. 'Υπόσχεται: «*Encore dix ou quinze ans, et notre langue sera fixée*»¹².

10. 'Αντλώ πρόχειρα απ' τον Ε. Κριαρά, *Διονύσιος Σολωμός*, Θεσσαλονίκη 1957, σ. 41.

11. 'Ο Κ. Θ. Δημαράς ανακοίνωσε τα σχετικά με τις όμιλίες αυτές στο άρθρο *Γύρω στον Κάλβο και τον Κοδρικά*, («*Αγγλοελληνική 'Επιθεώρηση*») 6 (1953 - 4), 250 - 62. Σημαντικά όσα παρατηρεί ο Δημαράς δημοσιεύοντας

το γράμμα του Κοδρικά προς τον Κάλβο. Σε παράρτημα αναδημοσιεύει τα σχόλια της άγγλικής εφημερίδας στο πρωτότυπό τους.

12. Το σχετικό άρθρο το κοινοποίησε ο Δ. Μάργαρης το 1947. Βλ. τώρα του ίδιου το κεφ. *Μία άγνωστη έκθεση του Α. Κάλβου για την Έφτάνησο*, στον τόμο του «*Πρόσωπα και*

Ἡ προγονοπληξία ὤθησε τὸν Κάλβο, ὅσο καὶ τοὺς ὑπαδούς τοῦ Κοδρικᾶ σὲ μιὰ λατρεία φετιχιστικῆ τῆς λόγιας γλώσσας. Στὸ ἐπίπεδο τοῦ γλωσσικοῦ προγραμματισμοῦ, ὁ Κάλβος, ὑποστηρίζοντας τὴ γλώσσα τοῦ Πατριαρχείου, δηλαδή τὴ γλώσσα τῆς φαναριώτικης ἐξουσίας, βρέθηκε πρόδρομος καὶ συνοδοιπόρος τῶν ἀνθρώπων ποὺ σύντομα ἀποτέλεσαν τὴν κρατικὴ ἐξουσία τῆς ἀνεξάρτητης Ἑλλάδας. Διαφορετικὸ δρόμο ἀκολούθησε ὡστόσο ὁ ἴδιος στὴν ποίηση, ἀφοῦ μὲ τὶς ὠδὲς του δὲν ὑποτάχθηκε στὸ ὑμάλο λόγιό τυπικό, ἀλλὰ φιλοδόξησε νὰ πλάσει ἓνα πιὸ προσωπικὸ γλωσσικὸ ὄργανο, ποὺ δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ ὀρίσω μὲ μιὰ λέξη. Αὐτὴ ἡ παρέκκλισή του δὲν ἔμεινε ἀτιμώρητη ἐξάλλου ἀπὸ τοὺς ἐπισημότερους φαναριῶτες στὸν χῶρο τῶν γραμμάτων ὅσο καὶ στὴν πολιτικὴ, ἀπὸ τὸν Ἰακωβάκη Ρίζο Νερούλο καὶ τὸν Ἀλέξανδρο Ρίζο Ραγκαβή. Ὁ πρῶτος τοῦ χτύπησε τὴ μετρικὴ, ἀτεκμηρίωτη στὴν ἑλληνικὴ παράδοση¹³, ὁ δεῦτερος, σαράντα χρόνια ἀργότερα, τὸν καταδικάζει ἐπειδὴ ἔχει τύπους ποὺ δὲν εἶναι ἐγγυημένοι οὔτε ἀπὸ τὴν γραμματικὴ, οὔτε ἀπὸ τὴν χρῆση¹⁴. Ἔτσι ὁ Κάλβος δὲν

θέματα», Ἀθήνα 1962, σ. 141 - 48. Ἀντιγράφω ἀπὸ τὴ «Revue Encyclopedique» 34, 1827, σ. 263 - 4: «Aujourd' hui que toutes les leçons sont données en grec, les étudiants ont commencé à répandre, hors l'enceinte de l'université, des formes de langage plus élégantes et plus riches que celles dont on se sert dans la Grèce continentale. Encore dix ou quinze ans, et notre langue sera fixée. Alors disparaîtra cette coutume bizarre qui fait que, dans une ville grecque, on emploie un langage italien corrompu dans les tribunaux et dans l'assemblée nationale».

13. J. Rizo-Néroulos, *Cours de littérature grecque moderne* seconde édition, Paris 1828, σ. 162: «Les odes de Calbo sont tissées d'images brillantes; elles offrent même quelquefois de la profondeur et de l'originalité; mais la diction en est souvent obscure. Calbo, d'ailleurs,

s'est créé un mètre arbitraire, différent de celui qui est généralement employé; et, tant que l'usage n'aura pas consacré cette innovation littéraire, ses vers auront quelque chose d'insolite et d'étrange, et ne paraîtront qu'une prose poétique à celui qui n'aura pas étudié le système de l'auteur, d'après les règles que propose l'auteur lui-même».

14. A. Rizos Rangabé, *Histoire littéraire de la Grèce moderne*, Paris 1877, σ. 221: «Il perd trop souvent de vue que le grec moderne n'est dans sa plus grande partie qu'une altération du grec ancien, due à l'ignorance ou à la négligence, et qu'il a gardé le cachet intacte de son origine, vers laquelle il aspire sans cesse. La seule manière de l'épurer, c'est donc de le rapprocher le plus possible des formes classiques, tandis que celles que Calvos adopte souvent ne sont sanctionnées ni par la grammaire ni par l'usage».

μπόρεσε να αποσπάσει μια ανεπιφύλαχτη έγκριση για τὰ ποιήματά του, οὔτε ἀπὸ τοὺς αὐστηροὺς νέους ἀνθρώπους τῆς Εὐρώπης, πού τοῦ πρόσαιψαν τὴν προσήλωσή του στὸν ἀρχαῖο κόσμος¹⁵, οὔτε ἀπὸ τοὺς φαναριῶτες, κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῶν ὁποίων δούλευε δίχως νὰ τὸ πάρει εἰδηση¹⁶. Κρίνοντας μὲ ἐνθουσιασμό «Τὰ κατὰ Παῦλον καὶ Βιργινίαν» ὁ Κάλβος μᾶς πείθει ὅτι ἀναπόδραστη μοίρα του ἦταν, παρὰ τὴν ἀπόπειρα τῶν ὠδῶν, νὰ βρεθεῖ στὴν παράταξη τῶν φαναριωτῶν καὶ ὅχι τῶν νέων ἀνθρώπων πού στὴν Γαλλία ἢ στὴν Ἰταλία θεωροῦσαν τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ κάτι τὸ πολὺ ἱερὸ πού κανένας λόγιος δὲν εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ παραμερίσει πρὸς ὄφελος τῆς γλώσσας τῶν κρατούντων.

Ρώμη, Ὀκτώβριος 1974

Mario Vittì

15. Τίς πιὸ συγκεκριμένες ἐπιφυλάξεις, πού ἀνταποκρίνονται σὲ θέσεις ρομαντικές, τίς διατυπώνει ἡ ἀνώνυμη κριτική, πού ἐπεσήμανα στοὺς εἰδικούς καὶ πού διαβάζεται στὴν «Revue Encyclopédique» 24, 1824, σ. 478 - 9. Φωτοτυπία τῆς στὴν «Ἐπιθεώρηση Τέχνης» 20, 1964, σ. 10 - 11.

16. Σχετικὰ μὲ τὴν ἐλληνομάθεια τοῦ Κάλβου ἔχουν διατυπωθεῖ ἐμπεριστατωμένες ἐπιφυλάξεις ἀπὸ τὸν F.

M. Pontani, *Per un'edizione critica di Kalvos*, «Helikon» 4 (1964) 83 - 98, καὶ *Questioni Kalviane*, «Atti dell' Istituto Veneto di Scienze... Classe di scienze morali...» 124 (1965/6) 287 - 324. Γιὰ «γλωσσική ἀνεπάρκεια» μιᾶ πρόσφατα ὁ Νάσος Βαγενάς, ἀναγνωρίζοντας ἀρκετοὺς ἰταλισμοὺς κάτω ἀπὸ τὴν πρωτοτυπία τοῦ Κάλβου, *Σχόλια στὸν Κάλβο*, «Παρνασσός» 14 (1972) 453 - 65.